

תרגום שיר השירים

תרגום זה מצטיין בצביונו המדרשי. מדרשים רבים נקלעו בתרגומיו — ובהרצאה שוטפת ללא אותו הצמצום, המתחייב מעצם מהותו של תרגום. שייך הוא אל התרגומים הירושלמיים. ויפה לו השם, שנתן לו הרמב"ן (שמות ל, לד) — תרגום ירושלמי. הבחור הוציא את תרגומי המגלות מכלל יתר תרגומי הכתובים, שאותם מונה בין התרגומים הירושלמים, ומסמן אותם בשם תרגום סתם. הערוך, כידוע, אינו מבדיל בין תרגום לתרגום בתרגומי הכתובים ואת כולם מסמן בשם תרגום סתם (בערך פלטיא, לפי גירסה אחת נקרא תרגום זה תרג' ירוש'). ואילו בעל מתנות כהונה (כאמור במבוא) קורא לתרגום זה תרגום יונתן.

אף בתרגום זה עלו יצירותיהם של מתורגמנים מדורות שונים. אין ספק בכך, שקדמוני המתורגמנים לא משכו את עצמם משיר השירים, המגרה והתוסס את הלב ואת הדמיון. רשומים עתיקים ניכרים בו. הוא כולו יצירתם של חכמי ארץ ישראל ועדות נאמנה לכך היא לשונו של תרגום זה והמלים היוניות, המשובצות בה⁽¹⁾. וקשה להכריע ביחס לזמן השלמתו. לאנדויער (באור. שטודיען, 506) מכיר בו השפעה ערבית, ומאחר את זמן חבורו. אבל אין כחה של עדות קלה זו יפה לפתר את שאלת זמנו של התרגום. ויש בו אמנם רמזים יותר ברורים. בא, ב נזכרים "שתא סדרי משנה ותלמודא". ובכן נחתם התלמוד בימי סדורו האחרון. אבל יש לחשש, שהמלה האחרונה, ותלמודא, תוספת מאוחרת היא. בדפוס וינציה נמצאה במקומה המלה גמרא. ובה, י נאמרים רק "שתא סדרי משנה" ותו לא (שית סדרי מתניתא נאמרים גם בת"י שמות כו, ט). בתרגום

(1) המלים היוניות הנמצאות בו : פלטיא (ג, ב) ארכונין (ד, ג) גינפי (שם, ט ; ה, א) אנפלין (שם, יב) אקסילאלואוז (שם, יד) בלסמין (ז, יד).

זה נזכר כמה פעמים שם הכבוד ריש מתבתא (ד, ד; ז, ג; ח, יג) ואותו שם תואר נזכר גם בתרגום דה"י (דהי"א יא, יא, כה). ואותו שם תואר נזכר גם בתלמוד (ב"ק יב, ב — ריש מתבתא דמליך במתא מחסיא). וכן אין להכריע ממקום אחר. את פסוק א, ז — שלמה אהיה כעטיה על עדרי חבריך — הוא מתרגם: «ולמה דין יהון מטלטלין ביני עדרי בנוי דעשו וישמעאל די משתפין לך טעותהון לחבריא». כלום יש רמז בזה לשלטון הערבים? אבל כלום נופלים תיאוריו אלה — די משתפין לך טעותהון לחבריא — על דת הערבים המושלמים? אין זה, אלא שמדרש פסוק זה בא לידו מהאגדה והשתמש בו. ואילו גם היהודים בא"י (וביחד בזמן שלטון התדמורים) וגם היהודים בבבל ידעו את פגיעתם הקשה של הערבים גם לפני שרדו צבאות המדבר של ערב את א"י וסוריה ופרס תחתם²). ויש רק להחליט, שעריכתו האחרונה חלה אחרי חתימת המשנה. רב נתן בעל הערוך היה הראשון להשתמש בו³.

1234567 הח"ח

תרגום שיר חשירים ותרגומי התורה

יש מגעים מסוימים בין תרגום זה ובין התרגומים הירושלמים על התורה ביחוד. אותם הדמיונות הם השרידים העתיקים שבתרגום זה.

משיח בן יוסף נקרא בתרגום הזה משיח בר אפרים (ד, ה; ז, ד). השם המצוי למשיח, שיקדים למשיח בן דוד, הוא משיח בן יוסף. השם הזה מופיע רק בתרגום יונתן בן עוזיאל שמות מ, יא. אין בידינו לברר את השתלשלות השם הזה בשני התרגומים האלה, אבל יש לשער שקודם הוא לשם השני, משיח בן יוסף, המופיע

(2) והשוה דברי רב חנא בר אחא אמרי בי רב ארבעה מתחרט עליהן הקב"ה שבראם ואלו הן גלות וכשדים וישמעאלים (סוכה נב, ב) ויצה"ר במקום גלות בירוש. תענית ג, ד. ר"י בן זכאי קרא את הערבים אומה שפלה (כתובות סו, ב). גם יהודי כבל סבלו מהערבים (ב"ב קסח, ב). והשוה ר"ש בובר מבוא למדרש איכה, ד. והר"ש בובר מבוא למדרש תהלים, ד. והשוה ת"א ישעיה מ"ט, כה: אף עדאה דעדא מנין עשו . . . ושביא דשבא ישמעאל גיותנא.

(3) השוה צ"ה חיות, אגרת בקורת ד, ב. לפי דעתו כל תרגומי כתובים חוץ מן איוב נתחברו אחרי חתימת התלמוד. זילבר (שדה ירושלים 9) מאחר את חברו לזמן הגאונים.

בסוכה נב, א וב. אם היו המתרגמים בני תקופות מאוחרות ודאי לא היו בועטים ללא כל צורך מובן בשם המקובל, ויוצרים כנוי חדש. מצד שני, שם זה לא היה מתקבל לתוך התרגום לשיר השירים על ידי בחירה סתם. מתרגם מאוחר היה משתמש בשם שנתפשט ונתקבל בין בעלי האגדה. ובכן יש להסיק, שממקור אחד יצא השם הזה בשני התרגומים. נעוץ היה בתרגום הפסוקים האלה של שיר השירים והמסדר האחרון נזהר שלא לשנות אותו⁴.

א, יא (תורי זהב) : בכך אתאמר למשה סק לרקיעא ואתן לך ית תרין לוחי אבנין חצובין מספיר כורסי יקרי.

תרגום מדרשי זה על הלוחות מתאים לת"י שמות לא, יח (לחת אבן כתבים באצבע אלהים) לוחי דאבן ספירינון מכורסי יקרא (לוחי סמפירינון — דברים ד, יג ; לד, יב ובט, יא — לוחי מרמירא). התרגום של שה"ש הוא הרחבת-מה של ת"י, ושם כך היה נוסח ת"י המקורי.

שם, יז (קורות בתינו) כמה יאי בית מוקדשא דיי דאתבני על ידי מן קיסי גולמיש. תרגום זה של ארז מתאים לת"י של עץ ארז (במד. יט, ו) — דקיסא דגולמיש תרגומו של אונקלוס שם הוא אעא דארזא ויונתן מלכים א, ה, כד — אעיא ארזין⁵.

ב, ו (שמאלו תחת לראשי) : כד הוו עמא בית ישראל אזלין במדברא היו ענני יקרא מסחרא להון ארבע מארבע רוחי עלמא בגין דלא ישלט בהון עינא בישא וחד מן עלויהון בגין דלא ישלט בהון שרבא ושמשא ואף לא מטרא וברדא וחד מלרע להון .. וחד הוה רהט קדמיהון מהלך תלתא יומין למככא טוריא ולמדלי מישריא וקטיל כל חיון קלן ועקרבין די במדברא והוה מאלל להון אתר כשר למבת.

(4) השוה רבינוזון Le Messiah פרק ה. בספר זרובבל נזכר פעם אחת משיח בן אפרים וביתר המקרים בן יוסף. זכר לכנוי זה נשמר במדרשים. השוה במ"ר יד, א ל מנשה זה משיח שעומד מבניו של מנשה... משוח מלחמה. שבא מאפרים. שם משיח לסי הפסיקתא רבתי (לו) וכן בפרק משיח (ביה"מ ה"ג סב) הוא אפרים. השם הזה, משיח בן אפרים, מופיע גם בשוח"ט, ט, ג ; סו, ו (בובר).

(5) וכן מתרגם ה, טז (בחור כארזים) וחסון כגלמשיך, ואולם באותו סטוק "מן ארזין" ולוח ארז (ח, ט) מתרגם ארזא — הרי זה, כנראה תרגום שני

יסודו של המדרש הזה הוא במכלתא (בשלח פתחתא) וספרי (בהעלותך, הורביץ פסקא פג), אבל מסגנון התרגום נראה שלא נשען על המכלתא לבד. שם נאמר כך: שבעה עננים ארבע מארבע רוחותיהם אחד למעלה ואחד למטה. אחד שהיה מהלך לפניהם כל הנמוך מגביהו וכל הגבוה משפילו... והיה מכה נחשים ועקרבים לפניהם וכו'. אין זכר כאן לפעולת הענן שלמעלה. ויש אמנם דמיון רב בינו ובין ת"י שמות יב, לו: ...שבעת ענני יקרא ארבעא מארבע ציטריהון וחד מעילוהון דלא יחות עליהון מטרא וברדא ולא יתחרכון בשרבי שמשא וחד מלרע להון דלא יתנזקון להון כובין ולא חיון ועקרבין וחד מטייל קומיהון לאשואה עומקיא ולמימך טוריא ולאתקנא להון בית משרא. השנויים וההוספות, שיש בתרגום שה"ש הם אפשר מעשה ידי מאוחרים. אבל הדמיון הוא כל כך בולט ונראה, עד שאין לפקפק בשיתוף שביניהם.

שם, ח (קול דודי): סליקת קבלתהון לשמי מרומא. כך הוא ת"י שמות ב, כג — ותעל שועתם אל האלהים — וסליקת קבילתהון לשמי מרומא. באוני, חסרות המלים האחרונות.

שם: בגין זכותא דאבהתהון דמתילין לטוריא... על צדקתא דאמתהון דמתילין לגלמתא. מדרש שגור הוא זה. ואולם דומה, שלא שאב אותו מהספרי (וזאת הברכה, שנג, איש שלום), כיון ששם הוא מסמיך אותו לשה"ש ד, ו (אלך לי אל הר המור) והתרגום בחר לו שם מדרש אחר. סמוך הוא על תרגום ירוש. דברים לג, טו: בזכות אבהתא צדיקא דמתילין לטוריא... ובזכות ארבעת אמהתא דמתילין לגלמתא. מעין זה ת"י שם, קרובים הם ביניהם גם בסגנון (גלמתא בשניהם). וכן ת"י שמות יז, ט (על ראש הגבעה) וזכות אימהתא דמתילין לגלימתא וירוש. בראש. מט, כו ברכתא דאבוך... דבריכו יתך אבהתך... מתילין לטוריא ומן ברכתא... אימהתא דמתילין כגולמתא.

שם ט (דומה): וחזא דמא דנכסא דפסחא ודמא דגזרת מהולתא דחקיק על תרענא. כך ת"י שמות יב, יג (והשוה שמו"ר יז, א): ויהי דם נכסת פסחא וגזרת מהולתא. אותו המדרש, בסגנון אחר נאמר גם ביונ. יחזקאל טו, ו: ואמרית לכוון בדמא דמהולתא אחוס

עליכון... בדם פסחא אפרוק יתכון. הדמיון בסגנון שבין תרגום שה"ש ות"י על התורה ברור.

שם: טוי נורא על תמכא ועולשין ופטירין. כך ת"י שמות יב, ח (צלי אש ומצות על מרורים) עפ"י המשנה פסחים לט, א: בתמכא... ובעולשין. אונ. טוי נור ופטיר על מררין.

שם, יג (התאנה): ואף עולימיא וינקיא שבחו למרי עלמא בלישנהון. עצם הדברים הם בת"י ובירוש. שמות טו, ב (עפ"י מכלתא מסכתא דשירה, דברי רבי: אלו ואלו פתחו פיהם ואמרו שירה לפני המקום).

שם, טז (אחזו): ואתא עליהון עמלק רשיעא די נטר להון דבבו על עסק בכרותא וברכתא די שקל יעקב אבונא מן עשו ואתא לאגחא קרבא בישראל על דבטילו פתגמי אוריתא והוה עמלק רשיעא גנב מתחות גדפי ענני יקרא נפשתא משבטוי דדן ומקטל יתהון על דהוה בידיהון פסליה דמיכה.

יש בו משום תרגום דברי ר' אלעזר המודעי (מכילתא מסכתא דעמלק א, ווייס): לפי שהיה עמלק נכנס תחת כנפי הענן וגונב נפשות מישראל. הוסיף את מדרש הכתוב (שם) של אחרים אומרים, אין רפידיים אלא רפיון ידיים לפי שרפו ישראל ידיהם מד"ת. ושם אין זכר שהלוקים היו בני דן. ואולם מדרש זה, שבני דן היו הנענשים, נמצא בפסיקתא דר"כ (זכור, קכא, בובר): ורבנן אמרין שבטו של דן, שפולטו הענן שהיו כולם עובדי ע"ז. וכן פסק"ר יב ר' יהודה ור' נחמיה אחד מהם אומר כל מי שהיה הענן מניחו ומשילו... ורבתינו אמרו הענן היה פולט שבטו של דן שהיו עובדי עכו"ם. וכן תנחומא תצא טו — בובר. והשוה שם יג ופסק"ר צד גב ע"ב (איש שלום) — אבל משמיט את פסל מיכה. ואמנם האגדה על פסל מיכה שעלה בידי ישראל ממצרים היתה רווחת. (מכלתא מסכתא דפסחא, יד: ר' אליעזר אומר ע"ז עברה עם ישראל בים... ואי זה צלמו ל מיכה). ובספרי בהעלותך פד, (הורביץ): ואיזה זה פסלו של מיכה. וכן ירוש. סוכה ד, ג: סנ. קג, ב, בשם ר' יוחנן: תנחומא הוספה לשלח ז (בובר). בכל המקומות האלה אין סמיכות בין חטא ע"ז זה ומלחמת עמלק, ואין זכר בכולם לשנאת עשו. וכך יש לבקש את יסודו של תרגום שה"ש זה במקום אחר, בת"י לתורה, אם שבפרט

אחד מחולקים הם ביניהם. בשמות יז, ח נאמר בו: ומן בגלל בבו דהוה ביני עשו וביני יעקב... והוה נסיב וקטיל גוברין מדבית דן דלא הוה עננא מקביל יתהון מן בגלל פולחנא נוכראה די בידיהון. וכן דברים כה, יח: הינון גובריא דמשבטא דבית דן דהוה בידיהון פולחנא נוכראה והוה עננא פליט יתהון. ת"י מתאים למדרש בפסיקתא דר"כ בזה, שהענן היה פולטם, לא כתרגום שה"ש, שעמלק היה מוציאם מתחת הענן כמכילתא. שמא נעשה השנוי הזה באחד מאלה על ידי מתרגם מאוחר. ת"י מזכיר את הפסל בפירוש במקום אחר (במד. יא, א: ושציאת מן רשיעיא... דבית דן דהוה פסלא עמהון). שם, טז (דודי): ויהושע משומשניה אודרו ונפק מתחת גדפי

ענני יקרא.

השוה מכילתא (שם) ר' יהושע אומר אמר לו משה ליהושע צא מתחת הענן. אבל נעוץ הוא בת"י (שם יז, ט): ופוק מתחת ענני יקרא. והשוה תנ. יתרו ד, (בובר): ולמה ליהושע בשביל לזרזו. שם: ועמיה גוברין צדיקיא. ת"י (שם) גוברין גברא ותקיפין בפיקודיא (עפ"י ר' יהושע ור' אלעזר המודעי — יראי חטא, מכלתא מס' דעמלק א).

שם: ואגיתו קרבא בעמלק ותברו ית עמלק וית עמיה בשמתא דיי וקטלא ותבירא בפתגם דחרב. לתרגום מדרשי מטפח זה דמיון בת"י במד. כא, כד (ויכהו ישראל לפי חרב): ומחוהי ישראל בשמתא דיי קטלא בפתגם דחרב (אמצעי זה של מלחמה הוא מזכיר גם בדברים ז, ב: גמרא תגמרינן יתהון בשמתא דיי), ואולם לא כך הוא ת"י של לפי חרב שמות יז, יג. ת"י בבמדבר ודברים ותרגום שה"ש נותנים מקום להשערה, שכך היה ת"י גם במעשה עמלק בשמות ונשתנה אח"כ.

שם, יז (עד שיפוח): ואתרוקנו ית תיקון זיניהון דחקיק ביה שמא רבא מפרש בשבעין שמהן. מעין זה הוא ת"י שמות לג, ו (ויתנצלו): ואתרוקנו בני ישראל מן תיקון זיניהון דשמא דבא מפרש כתיב בהון (ושם כד: שמא רבא וקדישא חקיק ומפרש עלוי). השוה תנחומא תשא (טז, בובר): כלי זיין ושם המפורש-חקוק עליו ואותם הדברים בשם רשב"י בשמו"ר מה, ובשהש"ר ד, יב (גן נעול). ואילו התרגום כאן מבוסס על ת"י.

ג, א (על משכבי): וכד חזו עמא... וכלילא דקודשא דאתיהב להון בסיני איתנטלית מנהון. כך ת"י וירוש. שמות לב, כה (פרעה): ארום פריעו על ידוי דאהרן ית כלילא קדישא דהוה ברישיהון. שם, ג (מצאוני): וכן אמר אסק לשמי מרומא ואצלי קדם יי מאים יכפר. כך הוא ת"י שמות לב, ל (ועתה אעלה): וכדון איסק ואצלי קדם יי. אולם מאים הוא על פי אונ. ת"י — הלואי. שמא כך היה כתוב גם בת"י.

ד, א (ו, ה) (כעדר): כבנוי יעקב די לקטו אבנין. כך ת"י בראש. לא, מו (לאחיו): ואמר יעקב לבנוי דהוה קרי להון אחוי (אונ. לאחיה).

שם, יב (מעין): כמבוע דמין חיין דנפיק מתחות אלנא... ואלמלא די הוא חתים בשמא רבא וקדישא הוה נפק ומבע ושטף כל עלמא. בדבר מי בראשית היוצאים מתחת לעץ החיים השוה ירוש. ברכות א, א (וכל פילוג מי בראשית מפלגין מתחתיו): ב"ר טו, ד. ואולם בדבר החותם שעליו, נשען תרגום זה על ת"י שמות כח, ל: דבהון חקיק... שמא רבא וקדישא... וחקיק ומפרש באבן שתיה דבה חתם מארי עלמא פום תהומא רבה מן שירויא.

ה, יב (עיניו כיונים): עינוהי מסתכלין תדירא על ירושלם לאוטבא לה ולברכא לה מרישא דשתא. כך ת"י דברים יא, יב: תדירא עיני ה' אלהך מסתכלין בה (מרישא מתאים לאונ).

שם, יד (ידיו גלילי זהב): תרין עשר שבטין דיעקב... גליפן על תרי עסר מרגליתא עם תלתא אבהן דעלמא אברהם יצחק ויעקב. ביחס לשמות האבות השוה שמו"ר לח, ח: "על אודם היה כתוב אברהם יצחק ויעקב וראובן". בעצם סדר השמות של השבטים, החקוקים על האבנים, מתאים תרגום שה"ש לת"י וירוש. שמות כח, יז—כ ושמו"ר שם. ואולם שמות אבנים שונים בתרגום שה"ש מאשר שם⁶.

6) שמות האבנים אין כולם מתאימים לאלה באונ. ויונ. לנביאים (יחז. כח, יג) ות"י או ירוש. אפשר, שהם מסמנים גוסס אתר של שמות האבנים, שהרי גם בירוש. נמצאים שמות אחרים לנפך, ספיר, לשם, שבו ושהם. שמות אחרים לאבנים נמצאים גם בשמו"ר שם. מלבד השם הראשון, אחמר, לאדם, אין השמות נושאים עליהם חותם ערבי דוקא. בתרגום זה השתמש גם בעל הלקח טוב, השוה שם את הערתו של בובר.

ח. ו (רשפי אש): דמין לגומרין דאשא דגיהנם. כך בת"י בראש.
ג. כד: אתקין גיהנם... וגומרין דאשתא. ומעין זה בירוש. שם.
ח. ט (אם): יימר מיכאל רבהון דישראל. השוה ת"י דברים
לד. ג: ובעידן צערא רבא ההוא מיכאל יקום וכו'.

ויש מספר של מקומות שבהם תרגום שה"ש מסכים עם תרגום
אונ. או שתרגומו אין לו חבר בתרגומים. אפשר, שיש לראות בכך
מהשפעה ישרה של התרגום הרשמי על התרגומים. רשמי השפעה
זו יש למצוא גם בת"י על התורה (שמות האבנים, למשל בת"י
במדבר ב, ג, י, יח, כה הם אלה שבאונ. שמות שם). ושמא הללו
מסמנים נוסחאות אחרות בת"י. ויש למצוא אסמכתא להשערה זו.
בב, יא, (כי הנה) נאמר: אמרת לאברהם ביני פלגיא. הרי הוא תרגום
אונ. של בין הבתרים (בראש. טו, י) ובין הגזרים (שם יז). וכך
הוא יונ. לנביאים (ירמיה לד, יח, יט). ת"י מתרגם פסוגיא (השוה
ויקרא כו, מב דקיימית עם אברהם בינו פסוגיא: ירוש. שם —
בתרייא). כך ת"י וירוש. שמות יב, א. ואולם במחזור ויטרי מובאה
פיסקא זו של הירוש. (הורביץ 308) ונאמר שם בין פלגיא. דומה,
שכך היתה הגירסא במקור שלעיני הר' שמחה

א, ב (ישקני): על ידוהי דמשה ספרא רבא. וכן בב, ד. תואר
זה למשה נמצא באונ. דברים לג, כא (חלקת מחוקק) משה ספרא
רבא דישראל. עפ"י סוטה יג, ב וימת שם משה ספרא רבה דישראל.
בת"י ובירוש. שם (וכן ירוש. במדבר יא, כו) נאמר: משה נביא
סופריהון דישראל.

שם: והוה מתמלל עמן אפין באפין. כך הוא תרגומו של אונ.
דברים לד, י (פנים אל פנים) אפין באפין. ת"י וירוש. שם משתמשים
בדרך השאלה: ממלל כל קביל ממלל (בדברים ה, ד מתרגם גם אונ.
ממלל עם ממלל).

שם, יב (עד שהמלך): וערבובין די ביניהון. תרגום אונ.
הוא של אספסוף (במד. יא, ד) ת"י הוא גיורא. תרגום ירוש. של ערב
רב (שמות יב, לח) הוא עורבבין ושל אונ. ות"י הוא נוכראין. תרגום
שהש"ר משתמש בו גם בפסוק ט'.

שם, יג (צרור): בההיא זמנא אמר יי למשה אזל חות ארום
חבילו עמד. כך תרגומו של אונ. שמות לב, ז: איזיל חות ארי חבילו

עמך. שונה הוא תרגומו של ת"י: איזיל חות מן רבות יקרך... חבילו עובדיהון עמך וכו'.

ב, ו (שמאלו): די הוה מסובר יתהון היכמא דמסובר תורבינא ית ינקא. כך הוא תרגום אונ. במדבר יא, יב (כאשר ישא האמן את הינק): כמה דמסובר תרבינא ית ינקא. בת"י שם: היכמא דטען פדגוגא למיניקא (ירוש דסבל... מינוקא).

¹²³⁴⁵⁶⁷ ¹²³⁴⁵⁶⁷

שם, ז (השבעתי): אפיקו שום ביש על ארעא דישראל. כך מתרגם אונ. במד. יג, לב (ויציאו דבת הארץ) במקום שום יש בת"י טיב, כאן ושם ל"ו ול"ז.

שם, יב (הנצנים): ואף ית עמא די ישתעבדון בהון דאן אנא ובתר כן יפקון בקנינא סגיא. דומה תרגום זה לאונ. בראש. טו, יד (ברכוש גדול): בקנינא סגיא. ת"י מתרגם שם בנכסין סגיאין. ואולם בתרגום אשר יעבדו שונה הוא משניהם אשר מתרגמים דיפלחון. שם, יז (עד שיפוח): ומן קדמת דנא קרב תמן ית קורבניה ופליג יתהון בשוה. הוא תרגום אונ. בראש. טו, י (ויבחר אתם בתוך): ופליג יתהון בשוה. גם ת"י וירוש. מתרגמים ויקח וקריב (שהיו אלו קרבן) אלא שת"י מתרגם את החלק השני: ופסג יתהון במציעא. ג, ב (אקומה נא): נקום וניזל ונסחר למשכן זמנא דפרסיה משה מברא למשריתא ונתבע אולפן מן קדם יי. כך מתרגם אונ. שמות לג, ז (והיה כל מבקש ה'): ויהי כל דתבע אולפן מן קדם יי. ת"י שם: והוי כל מאן דהדר בתתובא בלב שלים. ואולם גם אונ. וגם ת"י מתרגמים שם אהל מועד — משכן בית אולפנא, כדי להבדיל בינו ובין אהל מועד — המשכן, שאותו מתרגמים, כמתרגם שיר השירים כאן משכן זמנא. שמא שטפא של מעתיק בכאן.

שם, ו (מי): בחסידותיה דיעקב דאשתדל עמיה עד מיסק קריצתא. כך מתרגם אונ. בראש. לב, כה (ויאבק): ואשתדל. ת"י מתרגם ואתבחש. ואולם החלק השני (עד מיסק קריצתא) הוא תרגומו של ת"י של עד עלות השחר. (עד מיסק עמוד קריצתא) אונ. עד דסליק צפרא.

ד, יד (נרד): מירא דכיא. כך מתרגם אונ. שמות ל, כג (מר דרור): מירא דכיא. ת"י מור בחיר (וכתרגום שה"ש ואונ. הוא תרגום תהלים של מר וגם המלה אהליות (מה, ט)). ויש תרגומים, שבהם

תרגום זה שוה לתרגומי התורה. ג, ה: ארעא עכדא חלב ודבש. כך מתרגמים אונ. ות"י ארץ זבת חלב ודבש (שמות ג, יז); מראש שניר (ד, ח) טור תלגא. כך הוא תרגום שניר של אונ. ות"י (דברים ג, ט). ואולם יש תרגומים שבהם הוא שונה מכולם.

א, יג (צרור): פסק מני ואשיצנון. לא כך הוא תרגום אונ. ות"י דברים ט, יד (הרף ממני) בשניהם: אנח בעותך מן קדמי. שם, יד (אשכל): ושף ית עגלא ובדר ית עפריה לנחלא. תרגום אונ. של שמות לב, כ (ויזר) הוא וזרא. ת"י ודרי. כת"י הוא ישעיה ל, כד, מא, טז. ואולם בכת"י אחר של מס' ע"ז במקום, שמובא ¹²³⁴⁵⁶⁷אתר החכמה התרגום של ישעי' מא, טז (ע"ז מ. א) נאמר תבדרינון. והוא (בדר) הוא תרגום אונ. ות"י של בראש. יא, ח (ויפץ) וט' (הפיצם). ואולם ת"י במד. יז, ב (זרה הלאה) הוא: בדרי. וכן יונתן יחזקאל יב, יד: אורה — אבדר.

ב, ד (הביאני): ואמרית כל די פקוד יי אעביד ואשמע. תרגום זה של נעשה ונשמע (שמות כד, ז) באונ. ות"י הוא נעביד ונקבל. תרגום שמע הוא תמיד בתרגומים האלה (וכן ביונ. לנביאים) קבל.

שם, ז (השבעתי): ויסופון כל דרי אנשי קרב לממת מגו משריתא. תרגום אנשי המלחמה בתרגומי התורה והנביאים (במד. לא, כח, מט; דברים ב, טז; יהושע ה, ד, ו) הוא גברי מגיחי קרבא. שם, ח (קול): דחוק מרות מצרים. התרגום של סבלות מצרים (שמות ו, ז) באונ. ות"י הוא דחוק פולחן מצרים (מצראי בת"י). ואולם תרגום סבלו (ישעי' ט, ג; י, כז) הוא מרותיה. שמא נשמר בתרגום שה"ש הנוסח העתיק של תרגום התורה, שהרי יש סמך לכך מיונ. לנביאים.

ד, ה (שני): ותו רעו לעמא בית ישראל... במנא ובעופין פטימין ומי בארא דמרים. השלו אינו נמנה בין ג' המתנות הטובות בתלמוד (תענית ט, א). ואולם נמנה הוא בין אלה במדרשים אחרים (שוח"ט כב, יא). אבל תרגום זה של שלו אין לו דמיון ביתר התרגומים. ת"י במקום אחד (שמות טז, יג) מתרגמו פסיונין. ואולם אף הוא, כאונ. ותרגום תהלים מתרגמו בכל מקום כצורתו שלו. וחשוה ירוש. במד. כא, ו: מנא... שלוא... בירא.

שם, ז (כלך): ומחתא. תרגום מום בתרגומי התורה הוא:

מומא.

שם, טז (עורי): ועל סטר דרומא הות בוצינהא (בוצינא — לאג). זהו תרגום גר של אונ. ות"י ולא של מנורה. אבל השוה שהש"ר (ג. א): צפה הצפית אקימת מנרתא אדלקת בוצינא.

ח, ו (שימני): וחסינא כגהנם. תרגום שאול בכל התרגומים הוא לרוב כצורתו, שאול, שייל. ת"י במקומות אחדים מתרגמו בי קבורתא (בראש. לז, לה; מב, לח; מד, לא). ואמנם תרגום זה נמצא בתרגום תהלים (מט, טז, טז וכו'). שמא תרגום מאוחר הוא.

ויש גם מגעים בין תרגום שה"ש ויונ. לנביאים. ויש, שתרגומו שונה מהתרגום המצוי אצלנו. אפשר מרחיב המתרגם את דברי יונ. או אולי נשתמר אצלו תרגום של תוספתא.

א, א (שיר): שירתא חמישאה אמר יהושע בן נון כד אגח קרבא בגבעון... דהכדין כתיב בכך ישבח יהושע קדם ה'. כך הוא תרגומו של יהושע י, יב (אז ידבר יהושע): בכך שבח יהושע קדם יי.

שם: שירתא שתיתאה... דהכדין כתיב ושבת דבורה וברק בר אבינועם. כך מתרגם יונתן ותשר דבורה (שופ. ה, א).

שם: שירתא שביעאה אמרה חנה... דהכדין כתיב וצליאת חנה בנבואה ואמרה. זהו תרגומו של יונתן ש"א ס, א (ותתפלל חנה): וצליאת חנה ברוח נבואה ואמרת.

שם: שירתא תמיניאתא אמר דוד... דהכדין כתיב ושבח דוד בנבואה קדם יי. יונתן מתרגם כך ש"א כב, א (וידבר דוד לה'): ושבח דוד בנבואה קדם יי.

שם: ושירתא עשיריתא עתידין למימר בני גלותא... דהכדין כתיב שירא הדין יהא לכון לחדוא כליל אתקדשות חגא דפסחא וחדות לבא כעמא דאזלין לאתחזאה קדם יי תלת זמנין בשתא במיני זמר וקל טבלא למעל לטוריא דיי ולמפלח קדם יי תקיפא דישראל.

תרגום יונ. ישעיה ל, כט שונה מתרגום זה. מלבד תוספות דברים יש גם שנויים בתרגום המלים. כך תרגומו של יונתן: תושבחתא תהי לכון כלילא דאתקדש ביה חגא וחדות לבא כמא

דנגדון בתודתא באכובא למיעל בטור קודשא דיי לאתחזאה קדם
תקיפא דישראל. תרגום אונ. של שירה הוא תושבחתא (דברים
לא, יט, כא, כב) ואולם ת"י וירוש. מתרגמים שירתא שמות טו, א;
במד. כא, יז (שבח שירתא) וירוש. דברים לב, מד שבח פתגמי שירתא.
ד, ג (כחוט השני) : ומלי תו מהפכין חוביהון דישראל דדמין
לחוטא זהריתא ומחורן יתהון כעמר נקי. קרוב הוא ליונ. ישעיה
א, יח (אם יאדימו כתולע כצמר יהיו) : אם יסמקון כזהריתא כעמר
נקי יהון.

ה, ד (דודי) : רחמי אתגלגלו עליהון. נעוצים הם דברים אלו
ביונ. ירמיה לא, יט (המו מעי לו) : אתגוללו רחמי עליהון.
ו, יב (לא ידעתי) : ואף לא אעביד עמהון גמירא. תרגום זה
הוא על פי יונ. ירמיה ל, יא (אף אתך לא אעשה כלה) : ברם עמך
לא אעביד גמירא.

את ו, ח דורש התרגום על גזירות היונים. בראש מחנה
היונים, שעלה למלחמה על ירושלים, שבו היו "שתין מלכין מבנוי
דעשו... ותמגין דוכסין מבנוי דישמעאל רכבין על פיליא" הוא
שם את "אלכסנדרוס". כנראה שהוא מכוון לאלכסנדר הגדול. ואולם
אין מקור אחר, שבו מיחסים לאלכסנדר את תפקידו של אנטיוכוס
אפיפנוס. ואין לשער, שהוא תפס סתם את השם אלכסנדר בתור
כנר למלך יוני, כיון, שאין דמיון לכך בשום מקור אחר. ודאי נערץ
התרגום הזה באיזו אגדה עתיקה, שנשתכחה ברוב הימים. שמא
יש לראות את רשמי האגדה הזו גם ביונ. ש"א ב, ד : על מלכות
מקדון אתנביאת ואמרת קשתת דגברי מקדונאי יתברון ודבית
חשמונאי וכו'. כנוי זה, מקדונאי, ליונים אינו רגיל. אלכסנדר נקרא
באגדה עם שם הכנוי מוקדן, מקדנוס. שמא כוון המתרגם שם לסמן,
שהמקדונים ומלך מוקדון היו במלחמת החשמונאים).

ד) אפשר השתרבבה מן האגדה הנשכחה הזו אותה האגדה על רשעות
אלכסנדר כנגד יהודי אלכסנדריה, שנלאו החכמים לברר את מוצאה. וזכר
ראשון לה הוא בדברי אבי בסוכה נא. ב : וכולהו קטלינהו אלכסנדרוס מוקדן.
הביאורים השונים, שהוצעו במאמר קשה זה, אינם קולעים אל המטרה הגהת
הגר"א : טרכינוס יסודה במציאות ההסטורית, אבל גירסה זו בגמרא היתה גם
לעני רש"י. בלתי מתקבלת היא גם הצעת גוטמאן (מסתח התלמוד, ערך
אלכסנדרוס) שיש למחק את המלה מוקדן, ושאבי כחן לטיבריוס אלכסנדר. אגדה

יש דמיון גם לתרגום דה"א. בשניהם מצוים הכנויים ריש מתבתא, מתבתא, סנהדרין. והשוה ז, ה: וידעין לממני חושבני עבורין ומעברין שנין וקבעין רישי ירחין ורישי שנין. מעין זה דה"א ד, כג הנון תלמידי אוריתא... דיתבין על דינא... ובעבור ירחין וקביעות רישי שניא ומועדיא. והשוה שם יב, לב.

[אח"ח 1234567]

מקורות האגדה של התרגום

מתרגם שה"ש דורש את המקראות. הוא מדרש על שה"ש. לרוב אינו טורח לתרגם בצדו של המדרש את פשוטו של המקרא. ואם שהשתמש במקורות אגדה, הריהו כובש לו בתרגומו המדרשיים דרך לעצמו. בהרבה מתרגומו הוא סר ממדרשי המקראות המצוים. מעין אחדות נאה מתוחה במדרשו על שה"ש. בספר זה מעלה המתרגם את בבואותיהם של המאורעות בתולדות ישראל ביחוד אלה, המסופרים בכתבי הקודש, אם שאינו מרצה אותם כסדרם, שהרי היה זקוק לתלות אותם במשמעות הכבושה של המקראות. את פרק א' הוא דורש על המקרים במדבר, קבלת התורה, מעשה העגל, בקיעת ים סוף, שבירת הלוחות. את פרק ב' דורש על ענני הכבוד, יציאת מצרים, מלחמת עמלק. את פרק ג' הוא דורש על המשכן, ביאת הארץ, בנין ב"מ שלמה. את פרק ד' דורש על גדולת העם בזמן המלכים. את פרק ה' דורש על גלות השבטים. בפרק ז' הוא דורש בשבח מורי התורה, ועובר לדרש על דניאל וחבריו והגאולה, שאליה הוא מקדיש את פרק ח. מכל מדרשי הפרקים מצטיין באחדותו מדרשו על פרק ו'. מדרש מיוחד בתכנו הוא, שאין לו כמעט דמיון באגדה.

כאן הוא מרצה על שיבת בבל ותקופת בית שני. קודם כל הוא מתאר אותה תקופה בצבעים בהירים מאד מעין תקופת הגדולה

זו על רשעות אלכסנדר נזכרת גם במדרש עשר גליות: „אחרי כן עלה עליהם (על יהודי אלכסנדריה) אלכסנדרוס והרג מהם כפלים כיוצאי מצרים. אגדה זו נשנית בספרי כותבי זכרונות יהודים בימי הביניים. בעל סדר עולם המאוחר (גייבויער, סדר החכמים 167) ובעל שה"ק (ערך עזרא) כותב, שאלכסנדר הרג את כל חברי הסנהדרין ואת היהודים שבאלכסנדריה.

של המלכים. הבית השני חביב היה לפני הקב"ה כבית שלמה. "אמר מרי עלמא לבית מקדש תנין דאתבני על ידוהי דכורש אשריתי שכנתא למחמי עובדין טבין דעמי... וכדו אתגלי קדם יי די אנון צדיקין ועסקין באוריתא אמר יי במימריה לא אוסיף למבכנון ואף לא אעביד עמהון גמירא אלהין אמליך בנפשי לאוטבותהון ולשואה יתהון גיותנין" (ו, יא יב). לציון נפלא כזה של הצלחת ימי בית שני הראשונים אין יסוד במקרא, כך אין יסוד במקרא לציון אחר: "ויהי רוחא לעמיה ואסקינון מגלותהון על ידי כורש ועזרא ונחמיה וזרובבל בר שאלתיאל... ושלח אשתא מן שמיא וקבל ברעוא ית קורבנא... (שם, ב). סדר השמות של הבונים אינו אמנם בהסכם עם ספורי המקרא, אבל מצוי הוא באגדה. וכן אין להתפלא על שהוא מכניס את עזרא ונחמיה בין בוני ביה"מ. גם האגדה מיחסת להם תפקיד בבינון ביה"מ ויש לה שרשים עתיקים, שכן רמז לה גם בספר מכבים ב' (א, יח). ואולם ציורו זה שירד אש מהשמים וקבל את הקרבן אין לו דמיון באגדה. האש הוא אחד מחמשת הדברים שחסרו במקדש השני (ירוש. תענית ב, א; יומא כא, ב; שהש"ר ח, ט). המקור לאגדה זו של ירידת האש על המזבח בבית שני הוא הספר מכבים ב', שבו מסופר על הנפתה, שמצאו הכהנים שהלכו לבקש את האש (שהצניעו הכהנים לפי אגדה אחת) (א, י) או על פי ירמיה לפי אגדה אחרת (ב, א), שנחמיה שפך אותה על העצים והנתחים וממנה יצאה אש לתמהון כל איש (שם כא, כג). ומקור שני לכך הוא האפוקריפון של ירמיה. המתרגם שאב, איפוא, משם את דבריו אלה. וכן יש להכיר ברשמי השפעת ספרי המכבים בדבריו על החשמונאים. עליהם הוא דורש פסוקי ז—ט. הוא מנשא את חסידותם. "ומלכות בית חשמונאי מלין פקודיא כרמונא בר מן מתתיה כהנא רבא ובנוהי דאנון צדיקין מכולהון ומקיימין פקודיא ופתגמי אוריתא בצחותא" (שם, ז). האגדה בכלל, כידוע, אינה מרבה בזכרונות על החשמונאים. ואם שאינה מטיחה בשנאה כלפי מלכי החשמונאים, הרי לא נפקדו בה הזכרונות הבלתי נעימים של מעשי ינאי (יוחנן הורקנוס). לאותה ההתלהבות של המחבר היה מוצא

ממקור אחר⁸). ויש בו מדרשים, שאינם מצוים. ברית בין הבתרים היה על הר המוריה (ב, יז). על צאן יעקב הוא אומר, שכולן היו דומות זו לזו ומולידות תמיד תאומים (ו, ו). שלמה המלך בנה מגדל "דשן דפיל" (ו, ה). דוד בנה את מצודת ציון¹²³⁴⁵⁶⁷ "די מתקרי מגדלא דלבנן", שכל העומד עליו יכל למנות את כל המגדלים שבדמשק (שם). שלמה רצה להמית את אחיה השלוני בשל גבואתו לירבעם, "וערק אחיה מן קדם שלמה ואזל למצרים" (ח, יב). המתרגם כנראה שאב ביחוד ממדרשי התנאים. הוא נשען על ס"ע. ויש התאמה ניכרת בין מדרשיו ובין הפסקות, תנחומא שמור"ר ויק"ר. רבים ממדרשיו נמצאים גם בשהש"ר. ביחס לאלו אין להחליט מי משניהם שמש מקור לחברו או שמא היה מקור משותף לכולם.

א, א: התרגום מונה עשר השירות, שנאמרו בעולם. עשר שירות נמנות גם במכלתא (מסכתא דשירה, א): מה השירה הזאת והלא עשר שירות הן וכו'. אבל יש הבדל בינו ובין התרגום. האחרון מונה שירות אלה: שירת אדם, שירת הים, שירת הבאר, שירת משה, שירת יהושע, שירת ברק ודבורה, שירת חנה, שירת דוד, שירת שלמה ושירת הגאולה "עתידין לומר בני גלותא בעדן דיפקון מגלותא... דהכדין כתיב שירא הדין...". במכלתא חסרה שירת אדם (ובמקומה שירת מצרים) ושירת חנה (ובמקומם שירת יהושפט). על המכלתא מיוסד הפיוט אי־פתרוס לשביעי של פסח של ר' שמעון בן יצחק. ביחס אל שירת אדם שאמר "בזמן דאשתבק ליה חובתיה ואתא יומא דשבתא ואגן עליה פתח פומיה ואמר מזמר שיר ליומא דשבתא" נאמר גם במקורות אחרים. כך ב"ר כג, יג: התחיל אדה"ר מטפח על פניו, אמר כך היא כחה של תשובה... מיד עמד אדה"ר

(8) מפסוק ט יש לראות שגם המתרגם מבדיל בין בני החשמונאי ובין מתתיה. הבדל זה נמצא במדרשי חנוכה ונמצא גם בתלמוד (מגלה יא, א: והעמדתי להם... וחשמונאי ובניו ומתתיה כה"ג). שונה הוא מדברי ת"י המיחס את מעשה מתתיה ליוחנן כהנא רבא (דברים לג, יא) על פי מגלת אנטיוכוס. ביחס לבנין בית שני השוה יוסיפון (גינזבורג) "אז עלו כל זקני הגולה ועזרא הסופר ונתמיה ומרדכי וישוע". כן מספר על ירידת האש מהשמים, שאכלה את העצים ואת העולה. אפשר השפע מתרגום שה"ש זה.

(9) זילבר (שם) משער, שנפלה כאן טעות ואחיה במקום ירבעם. אבל כך נמצא בכל הדפוסים.

ואמר מזמור שיר ליום השבת וחשוה תנחומא בראש. כה (בובר); פסיקתא רבתי, מו (איש שלום) פסדר"כ, שובה, קמ"ד (בובר). ואולם בסנ. לח, ב: שתיים עשרה נטרד והלך לו. ובכן לא שר אדם שירה זו. ומעין זה בשמו"ר כג, ד: מיום שברא הקב"ה את העולם ועד שעמדו ישראל על הים לא מצינו אדם שאמר שירה להקב"ה אלא ישראל ברא אדה"ר ולא אמר שירה וכו'.

התרגום לפסוקי ב, ג, ה, ו מבוסס על מדרשים הנאמרים בשו"ת ¹²³⁴⁵⁶⁷ (וזה של ה' ג"כ עפ"י שמו"ר מט, ב) פסוק ו (אל תראני) מתרגם: אמרת כנשתא דישראל... לא תבזון יתי... דעבדית כעובדיכון וסגידת לשמשא וסהרא דנביאי שקרא אנון גרמו... וכן פסיקתא רבתי, כח, (איש שלום): ששזפתני השמש שהנחתי להקב"ה והלכתי אחרי החמה והלבנה ומי גרם לי... בני אמי נחרו בי, נביאי השקר שהיו לי... וכך סדר אליהו רבה (149, איש שלום).

שם, ט (לססתי): מה עבד קודשא בריך הוא אתגלי בכח גבורתיה על ימא ונגב ית ימא וית טינא לא נגב אמרו רשיעיא וערבלין ונוכראין די ביניהון ית מוי דימא יכיל לנגבא וית טינא לא יכיל לנגבא. בההיא שעתא תקף רוגזיה דיי עליהון ובעא לשנקותהון במוי דימא...

השוה מכלתא (מסכתא בשלח, ד): נעשה כמין טיט (אחד מעשרת הנסים שנעשו על הים). וענין התרעומות על הטיט נמצא גם בשמו"ר (כד, א): כיון שירדו לתוך הים היה מלא טיט, שהיה עד עכשו לח מן המים והיה בו כמין טיט... והיה אומר ראובן לשמעון במצרים בטיט ובים בטיט. וכן נאמר בתנחומא (הוספה לפ' שלח, ג', בובר): הוצאתי אתכם ממצרים ובאתי לים ועשיתי אותו כמלוא טיט... והיו מהלכים בו ואומרים זה לזה פלוני ראובן איכן אנו, אין אתם יודעים מטיט ולבנים הוציאנו ולטיט החזירנו. אין שם זכר לעונש, שהיה צפוי למתלוננים. לפי התרגום היו אלה הרשעים והאספסוף והערב רב. השוה ת"י שמות יז, ב: ונצו רשיעי עמא ובמד. יא, א: ויהי העם — והו רשיעי עמא. ושמות יז, כז: נפקו מן רשיעי עמא.

שם, יב (עד שהמלך) : מתרגם על מעשה העגל. כך דרש ר' מאיר (שהש"ר שם והשוה שבת פח, ב).

ב, ד (הביאני) : אעיל יתי יי לבית מתיבת מדרשא למילף אוריתא. מעין דרש זה דרש ר"י שהש"ר (שם). שם, ח (קול דודי) : ... וטפן על קיצא בגין זכותא דאבהתהון. וכן בשהש"ר. והשוה שוח"ט יח, כב (בובר) : הקדמתי להם את הקץ ודלגתי אותו וכן אומר מדלג על ההרים. והשוה פסק"ר טו ע"א (איש שלום).

שם, יד (יונתי) : וכדרדיף פרעה רשיעא בתר עמא ישראל הוה מתילא כנשתא דישראל ליונתא דסגירא בחגוי טנרא וחיוא מעיק לה מגיו ונצא מעיק לה מברא ... כך נאמר בדרש הפסוק הזה במכלתא (מסכתא בשלח ב) : למה היו ישראל דומים באותה שעה ליונה שברחה מפני בן נץ ונכנסה לנקיק סלע, והיה נחש נושף בה אם תכנס לפנים הרי הנחש ואם תצא לחוץ הרי הנץ עליהם מפורש בקבלה יונתי ...

שם, יז (עד שיפוח) : מתרגם על הרי בתר לרמוז לברית בין הבתרים. שהש"ר (שם) : בזכות התנאים שהתגיתי עם אברהם אביכם בין הבתרים.

ג, ה (השבעתי) : כד שמעו שבעא אומיא דבני ישראל עתידין למחסן ית ארעהון קמו כחדא וקציצו ית אילניא וסתימו ית מבועי מיא וצדיאו ית קרויהון וערקו אמר קודשא בריך הוא למשה נביא אנא קיימית לאבהתהון דאלין לאעלא ית בניהון לאחסנא ארעא עבדא חלב ודבש היכדין אנא מעיל ... — לארעא צדיא אנא מעכב יתהון ארבעין שנין במדברא ותהי אוריתי מתערבא בגופיהון ומבחר כן אנון עממין רשיעין יבנון מה דאצדיאו.

בתרגום זה נצטרפו שני מדרשים ושניהם במכלתא (מסכתא בשלח, א) : ... אקיפם במדבר ארבעים שנה שיהיו אוכלין מן והתורה נכללת בגופן ... ד"א ... כיון ששמעו כנעניים שישראל נכנסו עמדו ושרפו כל הזרעים וקצצו האילנות וסתרו את הבנינים וסתמו את המעינות אמר הקב"ה לא הבטחתים לאבותם שאכניסן לארץ חריבה אלא מלאה כל טוב ... אלא הריני מקיפן במדבר ארבעים שנה

עד שיעמדו כנענים ויתקנו מה שקלקלו. תרגום פסוק זה הוא כמעט תרגום המדרשים האלה.

שם, ו (מי זאת): ... בזכותיה דאברהם די פלח וצלי קדם יי בטור מוריה (מור) בצדקתיה דיצחק (ולבונה) ... בחסידותיה דיעקב (אבקת רוכל). השוה שהש"ר (שם): מור זה אברהם... ולבונה זה אבינו יצחק... מכל אבקת רוכל, זה אבינו יעקב. אבל הטעם למדרש זה שונה שם מאשר בתרגום.

שם, ז (הנה מטתו): כד בנא שלמה מלכא ית בית מקדשא אמר יי במימריה כמה יאי בית מוקדשא הדין דאתבני לי על ידי דמלכא שלמה... וכמה יאין כהניא... ומברכין לעמא בית ישראל בשתינ אתין דמסרית למשה רבהון. שהש"ר (שם): ר' ביבי בשם ר' אלעזר ב"ר יוסי פתר קרייה בברכת כהנים ששים גבורים סביב לה אלו ששים אותיות שבברכת הכהנים ואולם יותר קרוב לתרגום הוא המדרש בתנחומא (נשא, טז, בובר): הנה מטתו זה בית המקדש... ששים גבורים אלו ששים אותיות שבברכת כהנים.

שם, ח (אחזי חרב): אחידין בפתגמי אוריתא דמתילין לחרבא. השוה תנ. בראש. כה (בובר): ואת להט החרב ואין חרב אלא תורה; ב"ר כא, סוף: רבנין אמרין חרב תורה. והשוה שהש"ר שם, ז. שם, ט (אפריון): היכל קודשא בנא ליה שלמה מלכא. כך שהש"ר (שם, ו) ד"א אפריון זה בהמ"ק וכו'.

ביחס לתרגום פסוק י השוה מגלה י, ב, וראה השערת תיקונו של לוי גינצבורג (גנזי שכטר, א, 376).

ד, א (עיניך יונים): אנון רברבי כנשתא וחכימיא יתבי סנהדרין דאינון מנהרין לעלמא. כך מתרגם מעיניך (ד, ט; ה, יב; ז, ה) חוץ מא, ט. כך שהש"ר (שם) עיניך הם הסנהדרין שהם עינים לעדה. תנחומא תצוה, א (בובר); ספרי עקב, מא (ווייס): עיניך אלו הזקנים המתמנים על הצבור; ספרא ויקרא ד, ג: (מה עיניך האמור להלן בי"ד).

שם, ג (כחוט השני): ושפתוי דכהנא רבא הוון בעיין צלותא. מעין זה שהש"ר שם.

שם, טז (עורי צפון): ועל סטר ציפונא הוה פתורא... ועל סטר דרומא הוה בוצינא... ועל מדבחא הו מקרבין כהניא קורבנא

ומסקין עלוי קטורת בוסמין... יעול... לבית מקדשא וקבל ברעוא קורבנהון דעמיה. מעין זה פסיקתא רבתי (ה, יז, ב, איש שלום, לחלק השני של הפסוק): הפיחי גני... זו הקטורת... ויאכל פרי מגדיו אלו הקרבנות. והשוה ס"ע, ז, ושהש"ר (שם).

אוצר החכמה, א (ארייתי מורי עם בשמי אכלתי יערי עם דבשי): קבלית ית קטורך בוסמין... שלחית אשתא מן שמיא ואכלית עלון וית נכסת קודשיא. כך ס"ע (שם): ארייתי מורי עם בשמי זו קטורת לבונה... יערי... אלו איברי העולה ואימורי קדש קדשים שתיתי ייני אלו הנסכים; פסיקתא ר. (שם) ושהש"ר (שם). ביתר חלקי הפסוק התרגום כובש לו דרך משלו.

שם, ב (אני ישנה): מתרגם את החלק הראשון על נבוכדנצר (בשהש"ר דורשים ר' חנינא ור' יוחנן את פסוק ג' פשטתי על יום שנזדווג להם נבוכדנצר הרשע לישראל). ואולם את החלק פתחי לי אחותי רעיתי יונתי תמתי הוא מתרגם: הדרי בתיובתא פתחי פומיך ובועי ושבחי לי... השוה שהש"ר שם וכן פסיקתא דרב כהנא שובה קל"ג (בובר) ופתחי לי פתח כחררה של מחט וכו'.

שם, ד (דודי): אושיט מחת גבורתיה על שבטא דראובן וגד ופלגות שבטא דמנשה למעברא לירדנא ומסר יתהון ביד סנחריב מלכא דאתור ואגלי יתהון... ודבר מידהון עגלא מתכא דשוי ירבעם חיבא בלשם דן דמתקריא פמיאס ביומי פקח בן רמליהו.

התרגום נשען כאן על סדר עולם, אף ששם המלך הוא תגלת פלאסר. כך נאמר שם: בשנת עשרים לפקח בא תגלת... נטל עגל הזהב שבדן והלך לו (כב) ואמנם השם סנחריב יוצא גם ממשמעות הדברים בס"ע גופא. בפרק כג נאמר, שסנחריב שהה שמנה שנים בין גלות ראשונה שניה ושלישית ועליתו למלחמה על ירושלים בזמן חזקיהו. וכך נאמר בסנ. צד, א: ויפרע מסנחריב שיש לו שמונה שמות... סנחריב דכתיב ביה תגלת פלאסר וכו' ונשנה בפירוש בבמ"ר (כג, יד) שסנחריב הגלה את הגליות: גלות ראשונה הגלה לראובני ולגדי ולחצי שבט מנשה, ובמדרש עשר גלויות נשנים דברי התרגום כאן: פעם ראשונה עלה סנחריב והגלה לראובני ולגדי ולחצי שבט המנשה ונטל עגל הזהב... בדן, ואילו בדבר השם

פמיאם. שהוא מכנה בו את דן, השוה מגלה ו, א (אר"י לשם, זו פמים) ובכורות-נה, א. וכן הוא תרגום של דן בדהי"א כא, ב^(*).

שם, יא (ראשו כתם פז קוצותיו תלתלים); אוריתיה די היא רגינה מדהב טב ופירוש מליא דבהון דגורין דגורין טעמין ופקודין. השוה ויק"ר (יט, א); ראשו זו תורה... כתם פז אלו דברי תורה שנאמר הנחמדים מזהב ומפז רב; עירובין כא, ב; שקוצותיו תלתלים אמר רב חסדא אמר מר עוקבא מלמד שיש לדרש על כל קוץ וקוץ תלי תלים של הלכות. השוה גם שהש"ר (שם). את החלק האחרון של הפסוק הוא מתרגם באופן מיוחד.

שם, יג (לחיו); תרין לוחין אבנין דיהב לעמיה כתיבן בעשר שטין... מרבין דקדוקין וטעמין.

מדרש זה נאמר בשהש"ר על פסוק יד: בין כל דבור ודבור פרשיותיה ודקדוקיה של תורה היו כתובין. השוה ילקוט שם תתקצא: לחיו אלו הלוחות. לפי התרגום היו בכל לוח עשר דברות כדעת רבנן בירוש. שקלים ו, ה. אבל השוה תנחומא תשא, כ (בומר) במד"ר יד, י. ו, יא (עמי נדיב): בגין זכותא דצדיקי דרא דדמין בעובדיהון לאברהם אבהון... השוה סוכה מט, ב וחגיגה ג, א ושהש"ר (ו, ב) בת נדיב בתו של אברהם שנקרא נדיב.

ז, א (ונחזה בך): תובי לקבלא נבואה מן נביאיא... ומה טיבכון נביאי שקרא (מה תחזו). השוה ב"ב טו, ב: אימא בנבואה דכתיב חזון ישעיהו בן אמוץ.

שם (השולמית): כנשתא דישראל... עמא דירושלים. כך שהש"ר (שם, אומה ששלום חי העולמים).

שם, ב (מה יפו פעמיד): כמה שפירא רגליהון דישראל כד סלקן לאתחזאה קדם יי תלת זמנין בשתא בסנדלין דססגונא. השוה סוכה מט, ב: מה יפו פעמותיהן של ישראל בשעה שעולין לרגל (בחגיגה ג, א: כמה נאין רגליהון) ושהש"ר שם. תרגומו של בנעלים מחר הוא.

שם, ג (שררך אגן הסהר): וריש מתיבתך די בזכותיה מתפרנסין כל עלמא... ושבעין חכימין מסחרין יתיה כאדר סגלגל...

תשועה סג. לו, א: שררך זו סנהדרין... אגן, שהיא מגינה על כל העולם כולו הסהר, שהיא דומה לסהר; תנחומא (תשא, א): מדבר בסג. של ישראל... כך ישראל חייך מסנהדרין. את החלק השני של הפסוק מתרגם להורות על המעשרות והנדבות, שזכום "עזרא כהנא וזרובבל וישוע ונחמיה ומרדכי בלשן אנשי כנשתא רבתא". דומה הוא כוון לנחמיה יב, מד (ויפקדו ביום ההוא אנשים על הלשכות לאוצרות לתרומות לראשית ולמעשרות לכנוס בהם... מנאות התורה). לפי התרגום מנאות תורה משמעותן החלק ללומדי התורה או למורי התורה. דורש הוא כאן על הסנהדרין כדמותה המיוחדת, סנהדרין של כהנים, שעליה נאמר בתורה: ובאת אל הכהנים הלויים (דברים יז, ט), לבלתי שמע אל הכהן (שם, יב), יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל (לג, י). והשוע ספרי על דברים יז, ט: מצוות בית דין שיהיו בו כהנים ולויים; ועל לג, י: מלמד שכל הוריות אינן יוצאות אלא מפיהם וכו'.

ותשועה וואלדברג, כתבי שמואל, כו, דעתו, שכוונת התרגום לקופות התרומות של ישיבות בבל בימי התלמוד והגאונים. שם, ו (ראשך): מלכא דאתמני עלך רישא צדיקא כאליהו נביא דקני קנאתא למרי שמיא וקטל ית נביאי שקרא... ודלת עמא... עתידין למלבש ארגונא היכמא די לביש דניאל בקרתא דבבל ומרדכי בשושן בגין זכותא דאברהם... ובצדקתא דיצחק ובחסידותיה דיעקב דקלף על חוטריא ברהיטיא.

המתרגם השתמש כאן במדרשים אחדים. השוע שהש"ר שם, והשוע ויק"ר לא, ד: ראשך עליך ככרמל... הרשים שבכם חביבין עלי כאליהו שעלה לכרמל... ודלת ראשך כארגמן... וי"א כדניאל... מלך אסור ברהטים... בזכות מי ר' אבא בר' כהנא אמר בזכותו של אברהם אבינו... ר' לוי אמר בזכותו של יעקב. וכן תנחומא תצוה ב, (בובר) (והשוע הערת בובר שם). הכנוי: נביאי שקרא הוא אותו הכנוי, שמשמש בו גם יונתן (מ"א יח, כ) לסמן בן את נביאי הבעל ות"י דברים לג, יא (ופורקת נביי שקרא).

שם ח (זאת קומתך): ובעדן דפרסין כהניך ידהון בצלו... וקהליך קימין אפין באפין כל קבל כהניא ואפיהון כבישן לארעא. בודד הוא התרגום במדרשנו זה, בדבריו על ברכת כהנים השוע

ספרי נשא (לט, ווייס) כה תברכו פנים כנגד פנים; סוטה לא, א. על המסתכל בכהנים — חגיגה טז, א.

שם, ט (אמרתיו): אמר יי במימריה אסק ואנסיה לדניאל... ובחן אף אנא לחנניא מישאל ועזריא. השוה שהש"ר (שם).

ח, ב (אנהגך): ותמן נסעוד סעודתא דלויטן ונשתי חמר עתיק דאצטנע בענבוהי מן יומא דאתברי עלמא ומרמוני פרי דאתעתדו לצדיקיא בגנתא דעדן. מעין זה נאמר בת"י וירוש. בראש. ג, כד: ושם אתקין גינתא דעדן לצדיקיא דייכלון ויתפנקון מן פירי אלנא. השוה ברכות לד, ב: מאי עין לא ראתה... אמר ריב"ל זה היין המשומר בענביו מששת ימי בראשית.

שם, ד (השבעתי): מה דין אתון מתגרין בעמי ארעא למפק מן גלותא ומה דין אתון מרדין בחילותיה דגוג ומגוג. מעין זה שהש"ר (ב, ז) השביע לישראל שלא ימרדו על המלכיות ושלא ידחקו את הקץ.

שם, ה (מי זאת): כד יחון מיתיא עתיד לאתבזעא טור משחא וכל מיתיא דישראל עתידין למפק מתחותיה ואפילו צדיקיא דמיתו בגלותא עתידין למיתי אורח כוכיא... ונפקין מן תחות טור משחא.

השוה ר' אילעא כתובות קיא, א לפי התרגום הצדיקים שמתו בחו"ל יקומו בתחית המתים, ולא כר' אלעזר (שם). מעין התרגום כאן נאמר בפסיקתא רבתי, לא (קמז איש שלום): ואלה שנבלעו ברבלתה (מי' השבטים) הקב"ה עושה להם מחילים מחילים מלמטן והם מחלדין בהם עד, שהם באים תחת הר הזיתים שבירושלים... והוא נבקע להן (והם) עולים מתוכו.

שם, ה (תחת התפוח): ביומא דאתחמת תחות טורא דסיני. כך שהש"ר (שם). תחת התפוח... זה סיני.

שם, ו (רשפיה): ודבכו דנטרין לן דמיא לגומרין דאשא דגהינם די ברא יתיה... ביומא תנינא לברית עלמא. הגיהנם גברא ביום שני לפי ב"ר ד; תנחומא בראש. יז (בובר) ור' בנאה פסחים נד. א.

שם, ז (מים רבים): אלולי מתכנשין כל עממיא דמתילין

למזי דימא דאנון סגיאין... ואי מתכנפין כל מלכי ארעא... כך
 שהש"ר (שם) מים רבים אלו אומות העולם... ונהרות... אלו
 אומות העולם; שוח"ט טו, ד (בובר): מים רבים אלו אומות העולם...
 ונהרות... אלו מלכי אומות העולם.

שם, ה (אחות): אומא חדא אית לן בארעא. כך שהש"ר
 (שם) אחות לנו קטנה אלו ישראל.

שם, ט (ואם דלת): ואפילו אי מסכינא היא מן פקודיא. השוה
 שהש"ר (שם) אם דל הוא ממצוות.

שם, יא (כרם היה לשלמה): אומא חדא סלקת בעדביה דמרי
 עלמא דשלמא עמיה. שהש"ר שם: כרם אלו ישראל... היה לשלמה
 למלך שהשלום שלו.

תרגום שיר השירים והשבעים והסורי

תרגום שיר השירים נבדל לגמרי מהתרגומים הלועזיים
 הקדמונים השבעים והסורי. האחרונים לספר זה הם תרגומים
 מדויקים של הפסוקים כצורתם. ביחוד מצטיין בתרגום כצורה
 התרגום הסורי. ואולם אי אלה השואות מצויות ביניהן, המראות
 רק על עתיקות ההוראה הפרשנית של המלים הנדונות. עת הזמיר
 הגיע (ב, יב) תרגומו: ועדן קטוף. וכן הסורי והשבעים. השוה
 פסיקתא דר"כ, החודש, קלג (בובר): הגיע זמנם של מצרים שתזמר
 וכו'. שניך כעדר הקצובות (ד, ב) תרגומו: בעדן דהו גזיון. כך
 הסורי והשבעים. יפה את רעיתי כתרצה (ו, ד) תרגומו: בזמן
 דצבותך למעבד רעיתי. כך מתרגם הסורי (ומעין זה השבעים)
 את המלה כתרצה (איך דצבונא). שם ה: שגלשו מן הגלעד —
 בטורא דגלעד (עפ"י ד, א: מהר גלעד) וכן הסורי. השבעים בשניהם
 בלי תרגום הר.

ענין מיוחד יש לתרגום תפוח בב', ג. בכל מקום בשה"ש
 תרגום מלה זו הוא כצורה. ואילו כאן תרגומו: אתרוגא. השבעים
 מתרגמים תפוח כאן וביתר המקומות בשה"ש *μηλον*. והשוה שי"ר
 ערך מלין, ערך אתרוג. אולם כנראה גרסו בעלי התוס. בז, ח:
 דאתרוגא. השוה תוס. שבת סח, א ד"ה פריז.